

Інформаційна і національна безпека

УДК 340+35.078.3

ДОВГАНЬ О.Д., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
НДІП НАПрН України

ТКАЧУК Т.Ю., кандидат юридичних наук, доцент,
ННІ інформаційної безпеки НА СБ України

НАУКОВА РЕФЛЕКСІЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ВІД ПОЗИТИВІЗМУ ДО МЕТАФІЗИКИ ПРАВА

***Анотація.** У статті досліджуються історичні засади становлення сучасного розуміння інформаційної безпеки. На основі використання філософських методів досліджено особливості змісту інформаційної безпеки, критично проаналізовано сутнісні її характеристики. Визначені основні пріоритети розвитку інформаційного суспільства на сучасному етапі.*

***Ключові слова:** інформаційна безпека України, забезпечення інформаційної безпеки, національна безпека, система, стан, процес, загроза.*

***Summary.** The article investigates the historical principles of formation of modern understanding of information security. On the basis of the use of philosophical methods, the features of the content of information security have been investigated, its essential characteristics are critically analyzed. The main priorities of the information society development at the present stage are defined.*

***Keywords:** information security, information security ensuring, national security, state, process, threat.*

***Аннотация.** В статье исследуются исторические основы становления современного понимания информационной безопасности. На основе использования философских методов исследованы особенности содержания информационной безопасности, критически проанализированы существенные ее характеристики. Определены основные приоритеты развития информационного общества на современном этапе.*

***Ключевые слова:** информационная безопасность, обеспечение информационной безопасности, национальная безопасность, система, состояние, процесс, угроза.*

Постановка проблеми. Цілком очевидно, що й сьогоднішні, й перспективні, адекватні соціальній дійсності наукові розвідки у сфері інформаційної безпеки без опори на класичну спадщину будуть досить сумнівними. Водночас, не менш очевидно, що творчість найвидатніших представників світової філософської думки, незважаючи на її беззаперечну цінність і неминущу актуальність, далеко не вичерпує усіх аспектів філософського осягнення проблеми інформаційної безпеки.

А прецінь, їх погляди є найбільш показовими як у своїй протилежності, так і в єдності, що може стати тим перспективним аспектом осмислення сутності інформаційної безпеки України, навколо якого й будуватиметься майбутня система забезпечення інформаційної безпеки як на національному, так і на глобальному рівнях. Принаймні сучасні методологічні підходи до соціально-філософського аналізу феномена інформаційної безпеки мають увібрати в себе якомога більше позитивних елементів проаналізованої історичної спадщини. Окрім того, філософський аналіз даної проблеми потрібен для вибору перспективної методології дослідження питань інформаційної безпеки України.

Результати аналізу наукових публікацій. Проблематика інформаційної безпеки та її забезпечення у різних аспектах висвітлювались у наукових працях Плутарха, Сенеки, Платона, Макіавеллі, Гроція, а також інших вітчизняних та зарубіжних дослідників. Водночас, слід констатувати, що в сучасній доктрині інформаційного права залишено поза увагою дослідження тих філософсько-методологічних платформ на яких має базуватися інформаційне право у перспективі. На практиці це приводить не лише до активізації наукової дискусії, але й до неадекватності розуміння змісту тих або інших положень, висновків і рекомендацій, що стосуються сфери інформаційного права.

Метою статті є визначення перспектив розвитку метафізичного методу дослідження в інформаційному праві, а також з'ясування місця і ролі діалектики та юридичного позитивізму у дослідженнях інформаційного права.

Виклад основного матеріалу. Дослідження будь-яких явищ, в тому числі й правових, неминуче зачіпають філософську методологію, яка в правничій науці слугує своєрідним евристичним орієнтиром у розробці абстрактних правових конструкцій та понять, у розробці критеріїв оцінки суспільних відносин на предмет законності, а також безпосередньо бере участь у формуванні предмету дослідження. Можна припустити, що саме через філософське трактування суспільні відносини набувають ознак правовідносин. Право теж є метафізичною категорією, адже саме по собі воно нічого не регулює, це роблять конкретні люди, свідомо обмеживши свої дії правом.

Перша половина 21 століття яскраво продемонструвала чіткий перехід на новий виток дослідження права: на зміну антропології права, характерним відображенням якого є правовий позитивізм, приходить метафізика права, особливістю якої є наявність ірраціонального у праві. З приводу зазначеного відомий теоретик права І. Ісаєв розглядаючи поняття метафізики пише, що “сучасний” правовий позитивізм і нормативізм виключили це поняття з наукового обігу. Але разом з цим право втратило багато своїх особливо тонких і глибоких рис, а “буква вбила дух”. Правова реальність набагато глибша і різноманітніша, ніж набір кодифікованих норм” [1, с. 3].

У продовженні цієї думки наведемо вислів римського юриста Павла: “Чинить проти закону той, хто робить заборонене законом; чинить в обхід закону той, хто, зберігаючи слова закону, обходить його сенс” [2].

“Дух закону”, перш за все, пов'язаний з сутністю права, а також з його осмисленням і наділенням норми права змістом, сенсом. Можна сказати, що людина порушуючи закон не розуміє його суті і не прагне до її пошуку. Саме зміст і його пошук є ключовим у понятті “дух” права.

Ще однією особливістю метафізики права є людиноцентризм. Право має відійти від забезпечення інтересів тих, хто його створює і цілковито бути відданим служінню людині. Безперечно тільки людина, її природні права мають бути центром гуманізації та оптимізації правової системи. Принцип “*Salus populi suprema lex est*”¹ має стати чітким орієнтиром сучасної правової системи.

Серед системи природних прав особливе місце займає право на інформацію. Спірність включення даного права до природних є сумнівною. Адже виходячи із загальноприйнятих особливостей природного права людини (надані людині від природи; носять природний і невідчужуваний характер; виступають у якості найвищої соціальної цінності; є безпосередньо діючим правом; знаходяться під захистом держави; відповідають міжнародним стандартам) право на інформацію цілком відповідає згаданим критерієм.

¹ Благо народу – вищий закон.

Розвиваючи дану думку, слід окремо підкреслити, що на основі права на інформацію відбувається осмислення права людиною як елемента формування безпечного середовища проживання. Це пояснюється тим, що при здійсненні будь-якої фізичної або інтелектуальної діяльності людина завжди стикається з інформацією: процесом її отримання, обробки, структурування, та навіть прийняття будь-якого рішення потребує інформаційної підтримки. Таким чином будь-яка діяльність людини є процесом пізнання. У цьому процесі пізнання людина, багато в чому, через інстинкт самозбереження намагається всі явища або об'єкти, які їй невідомі, зрозуміти і пояснити в своїй свідомості на основі отриманої інформації. Фактично, людина з'ясовує їх ступінь небезпеки для себе та суспільства в цілому. Цим людина формує безпечне середовище для своєї життєдіяльності, що в загальному, можна назвати відображенням її біологічної природи. Таким чином “народжується” категорія “інформаційна безпека людини, суспільства, держави”. Окреслені процеси і є відображенням метафізичного у праві.

Отже, можна з упевненістю стверджувати, що з правом на інформацію тісно пов'язана інша системоутворююча категорія – “інформаційна безпека”. Більше того, право на інформацію виступає певним індикатором її стану. Адже це найочевидніший елемент у порівнянні з іншими (інформаційна безпека суспільства, інформаційна безпека держави). Більше того, при порушенні права на інформацію людини, тобто зазіхання на інформаційну безпеку людини, інформаційна безпека суспільства і держави однозначно будуть піддаватися негативному впливу як від загроз іззовні, так і внутрішніх загроз.

Хоча, у Конституції України й закріплено, що забезпечення інформаційної безпеки – це одна з найважливіших функцій держави, справа всього народу (ст. 17), в інших правових актах або звужено зміст інформаційної безпеки (*Доктрина інформаційної безпеки України*), чи взагалі не розкривається, що потребує законодавчого врегулювання.

Сучасні наукові підходи до концепції інформаційної безпеки ґрунтуються на багатій філософській базі, розвиток якої починається ще з давніх часів. Мислителі різних епох завжди шукали причини і джерела небезпек, прагнули домогтися стійкого миру, безпеки та процвітання, в ході чого й змінювалися погляди на інформацію. Питання безпеки особи, суспільства, держави та отримання достовірної інформації про це хвилювали філософів Стародавнього світу. Щоправда, вказана проблема розглядалася переважно в контексті війни й миру [3, с. 40]. Водночас слід підкреслити, що для філософської культури Стародавнього світу був характерний синкретизм, тобто для тогочасної наукової думки не існувало розподілу між сферами духовної діяльності людини.

Коли йдеться про інформаційно-комунікаційні технології, передовсім маються на увазі засоби зв'язку чи, швидше, канали зв'язку. З найдавніших часів зв'язок асоціювався з магією. Одним з різновидів магії був звук. Людський голос (звук, який видається людиною) вважався магичним за своєю природою. У книзі Буття Адам виконував магичну за своєю суттю дію, даючи наймення рослинам і тваринам. Таким чином він підтверджував дану йому Богом могутність, а проголошення назв стало справжньою демонстрацією магичних можливостей. Самі імена теж наділялися магичною силою. Так, у древньому іудаїзмі ім'я Бога само по собі було ототожненням могутності, а промовляти його міг лише первосвященик раз на рік, перебуваючи наодинці у найсвятішій частині Храму. У багатьох культурах особи, які проходили певні ритуали посвячення, отримували нові й часто втаємничені імена. За давньою ірландською легендою поет, котрий мав магичну здатність управляти мовою, міг проклясти будь-яку людину, давши їй ім'я із “вплетеним” у нього прокляттям.

Якщо зв'язок вважався за своєю природою магичним, то аналогічним було ставлення й до процесу підтримки цього зв'язку. До прикладу, давньоєгипетський бог Тот “опікувався” як магією й мудрістю, так і писемністю, причому різниці між цими поняттями практично не існувало. У давньоєврейському алфавіті, а пізніше й у Кабалі літери і слова самі по собі вважалися носіями магичної сили. Так, слова “вимовляти” та “читати заклинання” були синонімами. У багатьох стародавніх культурах ті, хто мав доступ до цієї особливої магії – до загадкових таємниць знаків і звуків, які забезпечували й оберігали зв'язок, – вважалися хранителями магії.

Що менш доступними були засоби зв'язку, перетворюючись на прерогативу посвячених, то більше вони асоціювалися з таємницею та магією. Відомо, що німецький гуманіст, лікар, алхімік, натурфілософ, окультист, астролог і знаний адвокат Агріппа Неттесгаймський листувався з ученими інших країн, а пізніше зміцнював свій імідж мага, видаючи отриману від них інформацію за повідомлення духів.

Абсолютно не принципово, що наш розум сьогодні звик сприймати ці речі як продукти технології, а не магії. До того як картезіанське мислення призвело до фрагментації знання, магія і технології були єдині. Нині вони залишаються нероздільними лишень у метафоричному сенсі. Проте, незалежно від термінології, багато хто й донині продовжує говорити про “мистецтво створювати події”. Від Агріппи до нас пройшло дуже багато часу. Змінився й технології. Ми живемо в епоху цифрових технологій і вже не уявляємо нашого буття без Інтернету, електронної пошти та інших плодів технологічного прогресу. Проте і сьогодні, як сказав більше двох століть тому Натан Ротшильд, “*хто володіє інформацією, той володіє світом*”², залишається актуальним. Тобто володіння інформацією залишається певним магичним дійством, здатним впливати на маси, результати парламентських чи президентських виборів, ставати збудником революцій, війн і т.д. І якщо цей світ являє собою найбільш яскраву на сьогодні демонстрацію магичної сили, то він також є потужною потенційною силою для маніпуляцій свідомістю, а це і є своєрідною магією. Якщо ж відбуваються якісь впливи на поведінку людини чи груп людей, логічно постає й категорія “безпеки”, котра в цьому разі матиме дуалістичну характеристику: безпека інформації як інструменту впливу та безпека від інформації, яка може вплинути. В обох випадках суб'єктний склад різний.

Історія інформаційної безпеки (хоча раніше її так не називали) сягає корінням своєї давнини. Приміром, ще цар Давид у своїй молитві промовляв: “*Ти погубиш тих, хто говорить брехню; кровожерним і підступним гребує Господь*” [4, с. 370]. Брехня в даному разі, як би ми сказали сьогодні, це – “дезінформація” чи “недостовірна інформація”. Суб'єктів розповсюдження такої інформації Давид характеризує вельми суворо, що, вочевидь, означає тяжкість подібних діянь. Давньогрецький письменник, історик і філософ-мораліст Плутарх згадує звичай, коли кожного, хто входив до сесітії, старший, показуючи на двері, попереджав: “Жодне слово з них не виходить” [4, с. 181]. Це свідчить про розуміння неабиякої важливості вміння зберігати секрети в таємниці, а також про те, що вже тоді існували прототипи сучасних секретноносіїв. Своєю чергою, давньоримський філософ, поет та державний діяч Сенека у праці “Едип-цар” застерігає від використання недостовірної інформації, говорячи устами свого героя, що виявлення

² Сказані вони були після того, як голуби, якими захоплювався Натан і його брат Якоб, першими принесли їм звістку про поразку Наполеона під Ватерлоо. Це дозволило братам-банкірам виграшно зіграти на Лондонській та Паризькій біржах і стати володарями більшої частки британської економіки. Хоч сказані ці слова були і Ротшильдами, але популярною ця фраза стала після того, як її повторив Вінстон Черчель.

довіри віроломному – надати йому можливість шкодити [5, с. 142]. А сентенцією “безпека є запобіганням шкоді” Платон фактично говорить про інформаційну розвідку [6, с. 415].

Ведучи мову про інформаційну безпеку держави, неможливо обійти увагою духовного натхненника інформаційних війн китайського військового стратега й філософа Сунь-Цзи (313-239 рр. до н. е.), який написав першу у цій сфері фундаментальну працю під назвою “Мистецтво війни”, де, зокрема, говориться: *“Якщо прогресивний володар або мудрий генерал отримує перемогу над противниками кожного разу, коли вони переходять до дії, то це досягається завдяки попередній інформації. Так звана попередня інформація не може бути отриманою ні від духів, ані від божеств, ні за аналогією з попередніми подіями, ані шляхом розрахунків. Її необхідно отримати від людини, знайомою із ситуацією супротивника”* [7, с. 93]. В основі концепції Сунь-Цзи лежить теорія управління ворогом: *“його заманюють в пастки вигодою, позбавляють хоробрості, послаблюючи й виснажуючи перед атакою”* [7, с. 10].

Якісно новий етап формування елементів науково-філософських концепцій безпеки пов’язаний з епохою Відродження. У центрі уваги передових мислителів цього періоду стояла людина, її духовне життя (інформаційна сфера), її звільнення з-під церковного гніту й соціальної несправедливості. Осмислення умов безпечного гармонійного розвитку особистості призвела гуманістів до постановки питання про усунення з життя людей найбільшого зла – війни. Народженню ідеї вічного миру сприяло, безперечно, перетворення війни на далі більшу загрозу для народів Європи. Удосконалення зброї, створення численних армій і воєнних коаліцій, багаторічні війни, що продовжували роздирати європейські країни у ще ширших масштабах, аніж раніше, змусили мислителів епохи Відродження задуматися над проблемою безпечних міждержавних стосунків і шукати шляхи їх нормалізації, зокрема, шляхом обміну інформацією стосовно безпекових питань.

У XVI столітті італійський мислитель Нікколо Макіавеллі сформулював інформаційно-психологічну концепцію державної влади, де виклав основні принципи інформаційного протиборства в політичній сфері [8]. Крім того, історія багата прикладами проведення потужних інформаційно-пропагандистських акцій, класичних варіантів глобальної дезінформації народу, які відіграли свою фатальну роль.

На початку XVII ст. здійснюються спроби юридичного впорядкування міждержавних відносин. Одним із засновників теорії природного права й міжнародно-правової науки став голландський мислитель Гроцій Гуго де Гроот. Його трактат “Про право війни і миру”, присвячений передусім проблемам міжнародного права, містить основні положення цієї галузі: договори між державами, які дотримуватимуться через природний закон, мають замінити владу Папи Римського; слід заборонити несправедливі війни, що порушують будь-чье право; воюючі сторони зобов’язані утримуватися від винищення ворожої власності й жорстокості щодо цивільного населення. Г. Гроцій пропонував також заснувати орган для розв’язування суперечок між державами, який би мав ефективні (у тому числі інформаційні) засоби примусу [9, с. 145-147]. Заслуга основоположника науки міжнародного права полягала й у тому, що він, розуміючи складність усунення збройного насильства, розвивав ідеї його гуманізації, обміну інформацією та регулювання відносин між державами на користь миру й безпеки.

У XVII ст., коли завершувалося становлення більшості національних держав Європи, окреслився етап обґрунтування ідеї “вічного миру”. На відміну від “християнського миру”, що містить у собі релігійну нетерпимість і апологетику, а то й

заклик до боротьби з невірними, більшість проектів “вічного миру” відображали успіхи емпіричної філософії й раціоналістичний підхід. У таких проектах часто фігурував “державний інтерес” у створенні міцного миру й забезпеченні стійкої безпеки як реальної передумови процвітання молодих держав. Ідеться про “Політичний заповіт” А.-Ж. Рішельє, “Досліди” Ф. Бекона та ін.

Наукове ж обґрунтування проблеми національної безпеки взагалі, й інформаційних її аспектів зокрема, в сучасному розумінні й певні напрямки її вирішення містяться у працях Томаса Гоббса та Іммануїла Канта. Як слушно зазначає український дослідник проблем безпеки О. Дзьобань, погляди Гоббса й Канта на сутність досліджуваної проблеми є найбільш характерними в даному контексті [10, с. 41]. Розуміючи як природний стан беззаконня й наявності у кожного права на все, Кант та Гоббс приходять до необхідності встановлення громадянського устрою, за якого забезпечувалася би безпека індивіда. Попри принципові розбіжності у поглядах філософів на процесуальні аспекти досягнення безпечного стану, їхні теорії збігаються у тому, що споконвічно притаманна індивідам повна свобода обмежується ними (теоріями) заради безпеки в усіх аспектах її розуміння, але безпека дає змогу цю свободу реалізувати.

Фундаментальні ідеї гоббсівського й кантівського вчень про безпечне існування особи, суспільства й держави, способи забезпечення миру й безпеки набувають особливої актуальності в сучасних умовах інтенсивного розвитку загальноєвропейського й світового процесу в напрямку визнання й поступового ствердження ідей панування права, принципів свободи й рівності. Міркування цих мислителів стосовно проблем безпеки продовжують відігравати величезну роль в усвідомленні того, де ми знаходимося й куди маємо рухатися, аби вийти на правильний шлях до майбутнього безпечного існування. В сучасних умовах пошуку оптимальних варіантів розв’язання проблеми забезпечення безпеки індивідів, суспільств, держав та їх союзів органічне поєднання раціональних зерен обох наведених теорій, безумовно, сприятиме віднайденню того оптимального стану й способу забезпечення інформаційної безпеки, який буде прийнятним для різних суспільних утворень у багатополісному сучасному світі.

Ідеї безпеки у період раннього Просвітництва знайшли своє відображення у філософській і політичній творчості Джона Локка. Розробкою філософських питань безпеки через релігійно-етичне розуміння проблеми миру займалися в епоху Просвітництва Ф. Вольтер, Д. Дідро, гоббсівську позицію підтримував Ж.-Ж. Руссо; в період німецької класичної філософії Й. Фіхте та Й. Гердер, котрі під різними кутами зору розглядали ідею забезпечення безпеки через обґрунтування державного суверенітету.

Багато цікавих ідей щодо вирішення безпекових проблем висунули соціалісти-утопісти Клод Анрі де Рувруа Сен-Сімон, Шарль Фур’є і Роберт Оуен. Так, Сен-Сімон – французький мислитель, соціолог, один із засновників утопічного соціалізму, запропонував ідею своєї колективної безпеки народів. Він уважав, що його філософська система, котру він назвав “новим християнством”, “оновленою релігією”, є інформаційним підґрунтям, покликаним “створити для всіх народів стан вічного миру й безпеки, об’єднуючи їх проти тієї нації, яка побажала би досягти свого власного блага за рахунок загального блага всього людства. Таке досягнення здійснюється шляхом об’єднання їх (народів) проти всякого уряду, який пройнятий антихристиянським духом до такої міри, щоб загальнонаціональні інтереси принести в жертву приватним інтересам правителів” [11, с. 411]. Очевидно, що така ідея, як на той час, так і сьогодні, не є обґрунтованою і для наукового аналізу серйозно сприйматися не може.

Валлійський філософ, педагог та соціаліст-утопіст Роберт Оуен уважав, що початок якісно нового безпечного стану – вселюдської гармонії – може покласти лише належним чином організоване виховання людей на підставі доцільного застосування інформаційних аспектів виховного процесу. Він підкреслював, що тільки звільнення народів від приватновласницького ярма й об'єднання їх в один союз покладе край насильству й уможливить забезпечення безпеки [12, с. 375]. Окремі елементи теорії Р. Оуена (які стосуються союзницьких лозунгів) спостерігаються сьогодні в умовах глобалізаційних тенденцій, однак поєднати в єдиний науковий підхід його розуміння принципів виховання і принципів об'єднання людей вельми проблематично, а тому можливості застосування даної точки зору для сучасного розуміння проблем інформаційної безпеки достатньо обмежені.

Французький філософ Анрі Бергсон, поєднуючи інформаційну безпеку з розумінням закритого й відкритого суспільств, зазначав, що насильство й війни є неминучим наслідком закритих суспільств і, отже, сумною необхідністю епохи. Єдину можливість подолання проявів насильства, несправедливості, роз'єднаності людей і досягнення безпечного стану існування людства він убачав у пропаганді “духу простоти”, сповіщеного християнськими містиками, принципів аскетизму, у відмові від “штучних потреб”, спричинених переважанням розвитку в останні століття “тіла” людства, а не його “душі” [13, с. 269].

Англійський філософ, логік і мораліст Бертран Рассел у своїх численних творах попереджав людство, що настав вирішальний момент історії, коли воно мусить зробити вибір: або загинути внаслідок війни (оскільки сучасна зброя вражає обидві сторони), або цю небезпеку перемогти. Розум повинен узяти гору над безглуздяма, і особливе місце у даному процесі має належати формуванню та спрямуванню необхідних інформаційних потоків (впливів) [14, с. 77].

Мислителі різних епох засуджували насильство, пристрасно мріяли про вічний мир і безпеку, пропонували різні моделі здійснення своїх задумів. Одні з них звертали увагу насамперед на інформаційно-етичний бік проблеми (Августин Блаженний, І. Кант, Р. Оуен, А. Бергсон, А. Швейцер). Вони вважали, що агресія, війна є породженням аморальності, що безпечного стану можливо досягти тільки шляхом морального перевиховання людей у дусі взаєморозуміння, терпимості до різних віросповідань, усунення націоналістичних пережитків, виховання людей за принципом “усі люди – брати”. Інші вбачали головну перешкоду для досягнення безпечного суспільного стану в господарській руїні, в порушенні нормального функціонування всієї економічної та інформаційної структур (Ціцерон), у колізії природного й громадянського станів особистості (Т. Гоббс, Дж. Локк). У зв'язку з цим вони намагалися схилити людство до миру й безпеки, малюючи картини загального процвітання в суспільстві без воєн, у якому пріоритет надаватиметься розвитку науки, техніки, мистецтва, літератури, інформації, а не вдосконаленню засобів знищення. Вони вважали, що міждержавну безпеку можна встановити завдяки розумній політиці освіченого правителя. Треті розробляли правові аспекти безпеки, досягти якої вони пропонували шляхом угоди між урядами, створенням регіональних або всесвітніх федерацій держав (Г. Гроцій, Сен-Сімон, К. Ясперс, А. Тойнбі). Четверті переконували, що коріння небезпек має соціальний характер, що усунути їх можна, лише змінивши структуру суспільства (Еразм Роттердамський, С. Франк).

Інформаційна безпека держави це завжди сутнісне діалектичне поняття, оскільки безпека може існувати лише в контексті небезпеки, постійних загроз, постійного процесу виявлення цих загроз, їх локалізації, зменшення негативного впливу, прогнозу

на майбутнє. А тому, правильним убачається твердження А. Нашинець-Наумової, що інформаційна безпека здатна до розвитку і саморозвитку, тому будь-яке наукове знання про неї набуває актуального значення. Інформаційну безпеку України можна інтерпретувати як сукупність життєво важливих умов функціонування суб'єктів (*людини, суспільства, держави*) в інформаційній сфері та суб'єктивних (*правових, політичних, інформаційних, наукових, оперативно-розшукових*) можливостей їх усвідомлення й контролю [15, с. 4, 10].

Попри таке її основне й найбільш поширене розуміння, “інформаційна безпека” (зокрема, і як об'єкт права) є поняттям неоднозначним. На це є дві основні причини.

По-перше, фундаментальні закономірності розвитку матерії залишаються досі недостатньо дослідженими, що спонукає фахівців послуговуватися терміном “інформація” для опису маловивчених і часто непорівнянних явищ, пов'язаних з об'єктами матеріального світу, зокрема, із системами живої та неживої природи.

По-друге, величезні потенційні можливості кібернетики, яка створила передумови для виникнення уявлень про самоорганізовані системи як єдину форму існування матерії, наразі увійшли в суперечність з обмеженими операційними можливостями поняття “інформація” К. Шеннона [16], за допомогою якого досі намагаються розкрити гносеологію, генезис та онтологію цих систем. По суті, ця суперечність насправді була закладена ще Н. Вінером [17], котрий у своїх працях терміном “інформація” позначав “робоче тіло”, за допомогою якого забезпечується управління. Однак цей термін позначає дещо інші явища. Ми чітко бачимо, що головні підходи та концепції до розуміння основних сутностей інформаційної безпеки проходять етап від діалектичного пізнання до синергетичного їх розуміння.

У рамках позитивізму відбулося знецінення права до рівня інструкції з повсякденної діяльності, позбавленого будь-якого сенсу, пов'язаного з культурною, філософсько-релігійною, національною спадщиною людської цивілізації (метафізична реальність права). Сам Дух права втратив свій первісний лик. У рамках метафізики права відбувається його переосмислення, відродження та формування майбутніх шляхів розвитку. Особливо це актуалізується із розвитком таких інноваційних напрямів інформаційного права як ІТ-право, право роботів, правові межі штучного інтелекту тощо. Як бачимо, в наш час особливої динамічності набуває інша складова права, як елемента формування безпечного середовища проживання – реалізація творчого потенціалу, першочергово це створення якісно нових предметів матеріального світу і відповідно системи знань щодо управління ними та їх експлуатації, що теж є відповідним процесом пізнання. У цьому процесі інформація відіграє теж архіважливе значення. Допомагає віднайти людині сенс, суть, головне призначення створених чи створюваних предметів. На цьому етапі особливого значення, у рамках інформаційної безпеки, набуває здатність та вміння людини до критичного мислення, медіа грамотність, інформаційна культура та інше.

“Інформація несе у собі як творчу, так і руйнівну силу, але набагато більшою мірою, аніж це було раніше” [18, с. 33]. Отже, поряд з безпекою інформаційних технологій та інформаційних ресурсів не менш важливим, на наш погляд, є гуманітарний вимір інформаційної безпеки, тобто захист від інформації та інформаційна вразливість людини, суспільства, держави, цивілізації.

Нинішній етап світової історії характеризується переходом людства від індустріальної до інформаційної цивілізації, в основі розвитку якої покладено знання, засновані на інформації. Водночас суспільство, на думку українських дослідників,

“з великим запізненням починає осмислювати політичні, економічні, соціальні, військові, психологічні та інші наслідки глобальної інформатизації” [18, с. 35].

Висновки.

Сакральний зміст поняття “інформація” не розкрито до цих пір. Загальноприйнята теорія Шенона вирізняється формальним, чи навіть абстрактним трактуванням інформаційних зв’язків. Проте сама цінність інформації для споживача не береться до уваги. Напевне тому сам Шенон свою теорію назвав “математична теорія зв’язку”. За Шеноном повідомлення – певні кодові пересилання передавача, а не сам зміст повідомлення. Наразі людство у своєму розвитку перейшло у *фазу змістовного аналізу інформації*. Це пов’язано, першочергово, із збільшенням обсягів інформації, розвитком ІКТ, Інтернету-речей, ІТ-права тощо. Відповідно, особливого значення набуває критичне мислення, критичний аналіз та екологія інформації. *У недалекому майбутньому поняттям інформації буде охоплюватися тільки цінна інформація, яка енергетично збагачує та дає можливість реалізувати мету. Все інше буде на кшталт інформаційного шуму та марних (пустих) даних.*

Епоха індустріальної цивілізації, основою якої була машинна техніка, відходить у минуле. Їй на зміну прийшла інформаційна ера, яка заснована на знаннях. Один з висновків Пола Ромера, який отримав Нобелівську премію у 2018 році у галузі економіки за розробку власної економічної моделі, містить твердження, що економіка, яка володіє ресурсами людського капіталу та розвиненою наукою, в довгостроковій перспективі має кращі шанси на зростання, ніж економіка, позбавлена цих переваг. Якщо традиційна економіка розглядає тільки два фактори виробництва – капітал і працю, то модель Ромера додає третій – технологію, як результат людського інтелекту. По-суті, П. Ромер змінив макроекономічну модель, яка була до нього.

Відповідно, вельми вагомою складовою інформаційної безпеки виступає *соціальна безпека* суспільства. Ця складова інформаційної безпеки передбачає захист у соціальній сфері інтересів народу і країни, формування громадських структур і соціальних відносин, системи життєзабезпечення, способу життя, що відповідає вимогам прогресу сучасного суспільства та гідного рівня життя людей.

Можливості сьгоднішніх інформаційних технологій значно підвищили ефективність впливу інформаційних засобів на психіку і свідомість людей, відкрили нові методи і прийомами прихованого маніпулювання. Людина – головна мета інформаційного механізму управління. Загроза дегуманізації набула настільки реальних обрисів, що у структурі сучасних цінностей найголовнішим благом стало виступати саме життя людини. Державно-правова захищеність людини від фізичних посягань зазвичай вища, ніж від зазіхань на психіку людей. Правова сфера часто відстає від процесів суспільного розвитку, а в духовній сфері це відставання в рівні захищеності стало просто катастрофічним. Відтак, першорядного значення набуває правова захищеність свідомості людей.

Спотворені методи використання інформаційних технологій призвели до деформаційних змін соціальної сфери. Це відбилося передовсім у спонуканні соціального розшарування суспільства за допомогою розподілу інформаційних послуг і благ, диссолюції інститутів, спрямованих на розвиток особистості, підбурюванні до розколу на підставі етнічної, національної, ідеологічної, релігійної, мовної ознак. У соціальній сфері українського суспільства наслідки зазначеної інформаційної агресії суттєво проявляються вже тривалий час.

У контексті даного дискурсу слід окремо звернути увагу на засоби масової інформації, які багато в чому є чи не найважливішим елементом інформаційного

суспільства. У теперішній час засоби масової інформації по суті монополізували процес задоволення інформаційних потреб населення у світі, країні, регіоні, на підставі чого спроможні нав'язувати ідеологічні погляди й настанови. Тому критично назріла нагальна потреба порушувати питання про ступінь довіри до інформації, яка транслюється ЗМІ, та її якість, позаяк засоби масової інформації здатні сьогодні виступити в ролі надпотужної сили, спрямованої як на стабілізацію суспільства, так і на спричинення соціального вибуху. Не зайвим буде додати, що відповідні заходи стосовно ЗМІ мають здійснюватися виключно у правовому полі. Таким чином, без належного правового забезпечення інформаційної безпеки неможливо досягти бажаного рівня соціальної безпеки.

Більше того, сьогодні активно дискутується питання про так звану екологію інформації. Показовою з цього приводу є праця Фелікса Сталдера, яка так і називається – “Екологія інформації” [19]. На підставі свого дослідження вчений резюмує, що медіа створюють інтегроване середовище (environment), основу якого становлять потоки інформації. Дедалі частіше в діяльності людини це середовище стає головним. Екологія інформації прагне зрозуміти його властивості, щоб використовувати потенціал цього середовища, уникати небезпек і позитивно впливати на його розвиток.

У цьому контексті ми підтримуємо Р. Проданюка, який зазначає, що інформаційна безпека може розглядатись як одна із соціальних інституцій контролю за підтриманням інформаційної рівноваги, функція якої полягає в підтриманні екологічності інформаційного простору [20, с. 87].

Розвиток інформаційних технологій на початку ХХІ століття визначив загальні тенденції поступу людства та окреслив характерні проблеми даної епохи, серед яких:

1. Формування нового планетарного простору, в основі якого інформаційні й телекомунікаційні технології забезпечують ефективну взаємодію між людьми. Основними характеристиками таких процесів є безмежність, доступність, гіперпов'язаність, “стирання” територіальних кордонів, рух у масштабі часу, розвиток Інтернету речей тощо. Як наслідок, відбувається становлення нового інформаційного суспільства.

2. Усі без винятку суспільні процеси (політичні, соціальні, економічні) залежать від використання інформаційних технологій, оскільки вони мають вирішальне значення у формуванні існуючої реальності й мають неабиякий вплив на її розвиток.

3. Недостатня увага з боку як міжнародних інституцій, так і національних урядів, до проблем правового забезпечення інформаційної безпеки стали причиною виникнення та надшвидкого поширення понять “інформаційна зброя”, “інформаційний тероризм” та “інформаційна війна”, а також деструктивних впливів від позначуваних цими термінами явищ. Значне применшення завдань інформаційної безпеки стало причиною непрогнозованих економічних, соціальних, екологічних, політичних та інших потрясінь у системі безпеки. Унаслідок цього вирішення питань інформаційної безпеки із значним запізненням вийшло на перший план в усіх сферах суспільного життя і державної діяльності, як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Використана література

1. Исаев И.А. Теневая сторона закона. Иррациональное в праве: монография (науч. изд.). Москва: Проспект, 2013. – 364 с.
2. Дигесты Юстиниана. URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Byzanz/VI/520-540/Digestae_Just/index.htm
3. Псалтирь. Харьков: Фолио, 2013. 574 с.

4. Плутарх Сравнительные жизнеописания / пер. с древнегреч. В. Алексеева. Харьков: Фолио, 2013. 348 с.
5. Сенека Л.А. Трагедии / пер. с лат. С. Ошерова, коммент. Е. Рабинович. Москва: Искусство, 1991. 494 с.
6. Платон. Диалоги / вступ. ст., коммент. А.Ф. Лосева / пер. с древнегреч. М.С. Соловьева. Москва: Эксмо, 2007. Кн. 1. 1231 с.
7. Сунь-цзы. Искусство войны: Древнейший в мире трактат о войне / пер. с кит., коммент., примеч. Л. Джайлса. 2-е изд. Ростов-на-Дону: Феникс, 2003. 283 с.
8. Николо Макиавелли. Государь. Москва: Олма Медиа Групп, 2011. 512 с.
9. Гроций Г. О праве войны и мира. Три книги, в которых объясняются государственное право и право народов, а также принципы публичного права / пер. с лат. А.Л. Саккетти. Москва: Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1957. 868 с.
10. Дзьобань О.П. Національна безпека України: концептуальні засади та світоглядний сенс: монографія. – Харків: Майдан, 2007. 284 с.
11. Сен-Симон А. Избранные сочинения / пер. с франц. под ред. и с коммент. Л.С. Цетлина, вступ. ст. В.П. Волгина. Москва-Ленинград: АН СССР, 1948. Т. 1. 468с.
12. Оуен Р. Організаційна поведінка в освіті: Керівництво учбовими закладами та шкільна реформа / пер. з англ. О.В. Христенко. Харьков: Каравела, 2003. 488 с.
13. Бергсон А. Творческая эволюция. Материя и память. Минск: Харвест, 1999. 1407 с.
14. Рассел Б.А. Человеческое познание, его сфера и границы / пер. с англ. Н.В. Воробьева. Киев: Ника-Центр; Москва: Институт общегуманитарных исследований, 2001. 560 с.
15. Нашинець-Наумова А.Ю. Інформаційна безпека: питання правового регулювання: монографія. Київ: Видавничий дім “Гельветика”, 2017. 168 с.
16. Шеннон К. Работы по теории информации и кибернетике. Москва: ИЛ, 1963. 830 с.
17. Норберт Винер. Кибернетика или управление и связь в животном и машине. Москва: Советское радио, 1968. 325 с.
18. Канигін Ю.М., Кушерець В.І. Біблія та майбутнє науки: орієнтири сучасних знань. Київ: Т-во “Знання України”, 2009. 163 с.
19. Felix Stalder Information Ecology A position paper (version 1.0) McLuhan Program in Culture and Technology, FIS, UofT, 1997. URL: <http://felix.openflows.com/html/infoeco.html>
20. Проданюк Р. І. Інформаційна безпека в соціологічному контексті: до постановки проблеми. *Грані* (науково-теоретичний альманах). 2018. Т. 21. № 4. С. 84-90

~~~~~ * * * ~~~~~